

Rechtvaardigheid als individualistisch proces: De invloed van (on)rechtvaardigheid op zelfactivatie

Annemarie Loseman, Kees van den Bos en Jaap Ham

Annemarie Loseman, Kees van den Bos en Jaap Ham, Universiteit Utrecht
Correspondentieadres: Annemarie Loseman, Universiteit Utrecht, Capaciteitsgroep Sociale en Organisa-
tiepsychologie, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht; E-mail: a.loseman@fss.uu.nl

Samenvatting

Het huidige onderzoek bestudeert het persoonlijke en het sociale karakter van rechtvaardigheid door de invloed van ervaren procedurele (on)rechtvaardigheid op het persoonlijke en sociale zelf te onderzoeken. De resultaten laten zien dat het persoonlijke zelf sterker wordt geactiveerd wanneer over een inspraak of geen inspraak procedure werd gelezen dan na het lezen van een neutraal scenario. Anderzijds blijkt het sociale zelf minder sterk te zijn geactiveerd wanneer over een inspraak of geen inspraak procedure is gelezen vergeleken met het lezen van een neutrale procedure. Dit is een indicatie dat rechtvaardigheid voor mensen meer een individualistisch dan een sociaal proces is.

In de jaren zestig, toen het onderzoek naar sociale rechtvaardigheid zich als een onderscheidend onderzoeksgebied begon te ontwikkelen, werd rechtvaardigheid in de sociale psychologie opgevat als een instrument voor mensen om zich te verzekeren van maximale materiële uitkomsten (Tyler, Boeckmann, Smith, & Huo, 1997). Zelfs toen het onderscheid tussen distributieve (verdeling van goederen) en procedurele rechtvaardigheid (manier waarin tot een beslissing wordt gekomen) werd ontwikkeld, werd rechtvaardigheid nadrukkelijk gezien als een instrument om de persoonlijke winsten te maximaliseren. Deze laatste opvatting is gekleurd door een individualistische kijk op rechtvaardigheid, waarbij het verkrijgen van gunstige uitkomsten door het individu centraal staat. Vele jaren later verschoof de aandacht van eigenbelang naar de identiteitsproblematiek. Tyler en Lind (1992) gaven met hun relationele model inzicht in de motivaties van mensen om belang te hechten aan rechtvaardigheid. Volgens deze modellen is rechtvaardigheid meer een sociale kwestie die te maken heeft met groepen en relaties met anderen. De Cremer en Tyler (in druk) hebben dit uitgewerkt tot een specifieke relatie tussen rechtvaardigheid en het sociale zelf. Zij stellen dat fenomenen zoals sterkere gehoorzaamheid en meer samenwerking na het krijgen van een rechtvaardige behandeling te verklaren zijn door activatie van het sociale zelf.

Uit onderzoek van Miedema, Van den Bos, Vermunt en Zwenk (2004) blijkt echter dat wanneer het persoonlijke zelf saillant is gemaakt, mensen sterker reageren op rechtvaardige en onrechtvaardige behandelingen. Er lijkt dus een betrokkenheid van het persoonlijke zelf te zijn bij het ervaren van (on)rechtvaardigheid.

Dat het zelf uit meerdere elementen bestaat, is iets waarover veel onderzoekers het eens zijn (bijvoorbeeld Brewer, 1991). Zo wordt er vaak een onderscheid gemaakt tussen een persoonlijk zelf en een sociaal zelf (Stapel & Koomen, 2001). Het persoonlijke en sociale deel van het zelfconcept bestaat uit informatie die gerelateerd is aan meer persoonlijke of juist meer sociale situaties en kan door dergelijke situaties worden geactiveerd. Een sterk toegankelijk sociaal zelf hangt samen met een meer sociale oriëntatie op de omgeving, waarbij mensen beslissingen sterker door anderen laten beïnvloeden en meer voor hun groep kiezen. Een sterk toegankelijk persoonlijk zelf hangt samen met het eerder maken van persoonlijke keuzes en juist het waarderen van onafhankelijkheid. Door de mogelijkheid om van situatie tot situatie een deel van het zelf meer of minder saillant te maken, leent het zelf zich goed als afhankelijke maat binnen onderzoek naar het effect van een behandeling op de persoonlijke en sociale oriëntatie van mensen.

Voor zover de relatie tussen het ervaren van (on)rechtvaardigheid en de individualistische en sociale oriëntatie van mensen is onderzocht, is het nog onduidelijk of het ervaren van (on)rechtvaardigheid ook het persoonlijke zelf kan activeren. De relatie tussen rechtvaardigheid en het sociale zelf is, hoewel theoretisch aannemelijk gemaakt, voor zover wij weten nog niet direct onderzocht.

Het ervaren van rechtvaardigheid wordt beschouwd als een individualistisch proces en gesteund door de bevindingen van het onderzoek van Miedema, Van den Bos, Vermunt en Zwenk (2004) veronderstellen wij dat het ervaren van (on)rechtvaardigheid een meer persoonlijke dan een sociale aangelegenheid zou kunnen zijn. In dat geval leidt deze ervaring tot een meer individualistische oriëntatie en een sterkere toegankelijkheid van het persoonlijke zelf. Overeenkomstig deze verwachting stellen we dat het ervaren van (on)rechtvaardigheid een sociale oriëntatie zal reduceren en dat het sociale zelf in deze situatie minder sterk toegankelijk zal zijn.

Uit rechtvaardigheidsonderzoek is gebleken dat de mogelijkheid voor iemand om binnen een bepaalde procedure zijn of haar mening te mogen geven over de gewenste beslissing die aan het eind van de procedure zal worden genomen (inspraak), een belangrijke factor is voor hoe rechtvaardig deze procedure wordt ervaren (Van den Bos, 1999). Om deze reden zijn procedures met inspraak en zonder inspraak en een controleprocedure zonder informatie over inspraak gebruikt.

Methode

Deelnemers en experimenteel ontwerp

In deze studie werd gebruik gemaakt van een 3 (procedure: inspraak vs. geen-inspraak vs. niet aan inspraak gerelateerde informatie) tussenproefpersonen-ontwerp. Aan dit onderzoek hebben 127 studenten deelgenomen (38 mannen en 89 vrouwen). Zij ontvingen voor deelname 4 Euro of 1 proefpersoonuur.

Experimentele procedure

Het gehele onderzoek vond plaats achter de computer. De deelnemers werden op willekeurige wijze toegewezen aan één van de drie procedures. De deelnemers kregen een scenario te lezen over het aanvragen van een beurs om een stage in California te kunnen bekostigen. In de beschrijving stond dat zij voor een commissie moesten verschijnen en vervolgens vond de manipulatie plaats. In de inspraakprocedure werd vermeld:

“De commissie geeft jou inspraak: Jij mag van de commissie je mening geven over het bedrag dat je nodig denkt te hebben voor je verblijf en onderzoek in California.

In de geen-inspraak-procedure werd vermeld:

“De commissie geeft jou géén inspraak: Jij mag van de commissie je mening niet geven over het bedrag dat je nodig denkt te hebben voor je verblijf en onderzoek in California.”

In de neutrale procedure werd vermeld:

“De commissie legt jou de procedure uit: Jij zult na een week van de commissie horen of je een beurs krijgt welke je kunt gebruiken voor je verblijf en onderzoek in California.”

De deelnemers werd na het lezen van het scenario gevraagd 1 minuut na te denken over deze procedure. Ter controle van de manipulatie werd daarna in de inspraakprocedure en in de geen-inspraak-procedure gevraagd of er inspraak werd gegeven. In de neutrale procedure werd gevraagd of de procedure werd uitgelegd. In alle scenario's en in de beide vragen werden dezelfde persoonlijk voornaamwoorden even vaak gebruikt, dit om mogelijke verschillen in zelfactivatie tussen de condities door het lezen van dergelijke woorden te voorkomen. Deelnemers die de vraag die bedoeld was om de manipulatie te controleren, niet in één keer juist beantwoordden ($n = 7$), werden niet meegenomen in de analyses.

Direct na deze manipulatie werd de mate van zelfactivatie gemeten met een taak die is gebaseerd op de persoonlijke voornaamwoorden taak van Dijksterhuis en Van Knip-

penberg (2000). De deelnemers kregen een stuk tekst te lezen en hen werd verteld dat deze was geschreven in de taal Weswe, een onbekende taal van een Polynesisch eiland. In werkelijkheid was dit een niet-bestaande taal. In de tekst was op 20 plaatsen een woord weggelaten. De instructie vermeldde dat mensen vaak goed in staat zijn op hun gevoel de betekenis van woorden in een vreemde taal te schatten en dat het de bedoeling was dat zij de Nederlandse vertaling zouden intypen van de weggelaten woorden. Er konden enkel persoonlijke voornaamwoorden worden ingevuld. Deze persoonlijke voornaamwoorden dienden als maat voor de relatieve activatie van het persoonlijke en het sociale zelf. Hiertoe werd het aantal ingevulde ik-gerelateerde woorden (“ik”, “mij” en “mijn”) en het aantal ingevulde wij-gerelateerde woorden (“wij”, “ons” en “onze”) geteld en gedeeld door het totaal aantal ingevulde woorden in de taak.

Proefpersonen werd na deze taak gevraagd hoe eerlijk, rechtvaardig, terecht en gerechtvaardigd zij de selectieprocedure vonden ($1 = \text{helemaal niet}$, $7 = \text{heel erg}$). De scores op deze vier vragen werden gemiddeld tot een rechtvaardigheidsoordelenschaal ($\alpha = .95$). Ook werd een affectieve reactie gemeten door te vragen hoe teleurgesteld, verdrietig, boos, kwaad, woedend, blij en tevreden zij met deze procedure zouden zijn en in hoeverre zij op dat moment in een positieve, negatieve en een vijandige stemming waren ($1 = \text{helemaal niet}$, $7 = \text{heel erg}$). De scores op deze tien vragen werden gemiddeld tot een affectschaal ($\alpha = .90$). Tot slot werd naar demografische variabelen gevraagd, werden deelnemers uitbetaald en bedankt.

Resultaten

Controle van de manipulatie

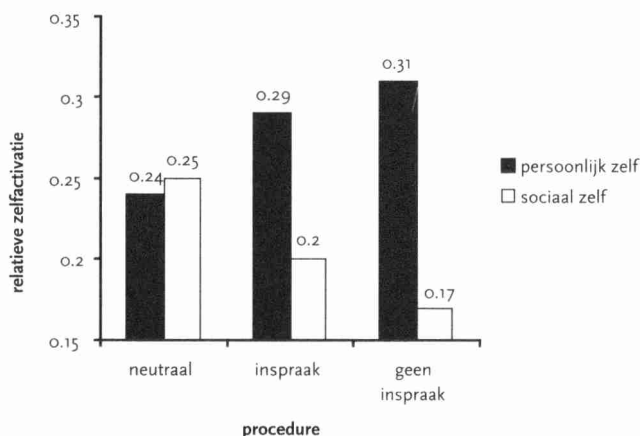
Een variantieanalyse (ANOVA) met procedure als onafhankelijke variabele en de rechtvaardigheidsoordelenschaal als afhankelijke variabele liet een hoofdeffect zien van conditie, $F(2, 117) = 7.289$, $p < .001$. Zoals verwacht, werd de inspraakprocedure rechtvaardiger ($M = 4.69$, $SD = 1.26$) gevonden dan de geen-inspraak-procedure ($M = 3.54$, $SD = 1.77$). Het oordeel over de neutrale procedure ligt hier tussenin ($M = 4.65$, $SD = 1.57$). Uit een *Least-Significant Difference*-toets werd duidelijk dat het verschil tussen de inspraakprocedure en de geen-inspraak-procedure significant was ($p < .001$), evenals het verschil tussen de geen-inspraak-procedure en de neutrale procedure ($p < .01$). Dezelfde analyse met de affectieve maat als afhankelijke variabele liet ook een hoofdeffect zien van procedure, $F(2, 117) = 10.93$, $p < .001$. De inspraakprocedure werd het meest positief ervaren ($M = 4.93$, $SD = 1.39$), de geen-inspraak-procedure het minst positief ($M = 3.31$, $SD = 2.00$) en de neutrale procedure lag hier tussenin ($M = 4.19$, $SD = 1.40$). Uit een *Least-Significant Difference*-toets werd duidelijk dat het verschil tussen de inspraakprocedure en de geen-inspraak-procedure significant was ($p < .001$), evenals het verschil tussen de inspraakprocedure en de neutrale procedure ($p < .05$) en de geen-inspraak-procedure en de neutrale procedure ($p < .05$).

Zelfactivatie

Wanneer zowel de activatie van het sociale zelf als de activatie van het persoonlijke zelf als twee niveaus van zelfactivatie in een MANOVA met procedure als tussenproefpersonen factor werd bestudeerd, bleek er een significante interactie tussen procedure en zelfactivatie, $F(2, 117) = 4.57$, $p < .05$. De activatie van het sociale zelf was significant lager dan de activatie van het persoonlijke zelf in zowel de inspraakprocedure, $F(1, 117) =$

8.67, $p < .01$) als in de geen-inspraak-procedure, $F(1, 117) = 17.92, p < .001$). Er was geen verschil in activatie van het sociale en het persoonlijke zelf in de neutrale procedure. Het verschil tussen de activatie van het sociale zelf en de activatie van het persoonlijke zelf was groter in de geen-inspraak-procedure dan in de neutrale procedure, $F(1, 117) = 9.04, p < .01$. Dit gold ook voor het verschil tussen de twee soorten zelfactivatie in de inspraakprocedure, vergeleken met de neutrale procedure, $F(1, 117) = 4.08, p < .05$. In de inspraakprocedure en de geen-inspraak-procedure was het verschil in activatie van het sociale en het persoonlijke zelf even groot, $F(1, 117) = 1.50, ns$. Zie Figuur 1 voor een grafische weergave van onze bevindingen.

Figuur 1. Activatie van persoonlijk en sociaal zelf na inspraak, geen-inspraak en neutrale procedure.

Wanneer de enkelvoudige hoofdeffecten van de proceduremanipulatie binnen de twee niveaus van zelfactivatie werden bestudeerd, bleek procedure een significant effect te hebben op activatie van het persoonlijk zelf, $F(2, 117) = 3.10, p < .05$. Het verschil tussen de geen-inspraak-procedure en de neutrale procedure was significant, $F(1, 117) = 6.13, p < .05$. Het verschil tussen de inspraak procedure en de neutrale procedure was marginaal significant, $F(1, 117) = 2.83, p = .095$. De inspraakprocedure en geen-inspraak-procedure verschilden niet van elkaar, $F(1, 117) = 0.98, ns$.

Het effect van procedure op activatie van het sociale zelf was ook significant, $F(2, 117) = 3.19, p < .05$. Het verschil tussen de geen-inspraak-procedure en de neutrale procedure was significant, $F(1, 117) = 6.13, p < .05$. Het verschil tussen de inspraakprocedure en de neutrale procedure was marginaal significant, $F(1, 117) = 2.80, p = .097$. Er was geen verschil in activatie van het sociale zelf tussen de inspraakprocedure en de geen-inspraak-procedure, $F(1, 117) = 1.09, ns$.

Discussie

Uit de resultaten blijkt dat na het lezen over een procedure die mensen als rechtvaardig of onrechtvaardig ervaren, het persoonlijke zelf sterker is geactiveerd dan na het lezen over een neutrale procedure. Daarentegen is het sociale zelf minder sterk geactiveerd

na het lezen van een procedure die deelnemers als rechtvaardig of onrechtvaardig ervaren vergeleken met een neutrale procedure. Deze bevindingen leveren bewijs voor onze stelling dat het ervaren van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid en de vorming van rechtvaardigheidsoordelen meer een individualistisch dan een sociaal proces is.

In het huidige onderzoek lijkt de affectieve maat gevoeliger te zijn dan het expliciete rechtvaardigheidsoordeel: terwijl het rechtvaardigheidsoordeel van de neutrale procedure en de geen-inspraak-procedure niet van elkaar verschilden, werd de inspraakprocedure op de affectieve maat wel positiever gevonden dan de neutrale procedure. Hiermee komt de affectieve reactie sterker overeen met rechtvaardigheidsoordelen over dergelijke procedures in voorgaande studies (bijvoorbeeld Van den Bos, 1999). Een mogelijke oorzaak van de afwijkende rechtvaardigheidsoordelen in deze studie ten opzichte van voorgaande studies zou de aangepaste beschrijving van de neutrale procedure in deze studie met betrekking tot het aantal persoonlijke voornaamwoorden kunnen zijn. Deze procedurebeschrijving is daarmee uitgebreider dan in voorgaande studies en wordt hierdoor wellicht als rechtvaardiger beoordeeld.

In dit onderzoek hebben we willen onderzoeken wat er gebeurt met een individu wanneer deze (on)rechtvaardigheid ervaart in een situatie. De huidige resultaten suggereren dat het ervaren van zowel rechtvaardigheid als onrechtvaardigheid meer een individualistisch dan een sociaal proces is. Deze bevindingen zijn discrepant met motivationele interpretaties van de rechtvaardigheidsliteratuur waarin vooral een sociaal karakter van rechtvaardigheid wordt verondersteld (bijvoorbeeld De Cremer & Tyler, in druk). Echter, we willen niet concluderen dat rechtvaardigheid niets met sociale identiteitskwesities te maken heeft en enkel een instrument is om persoonlijke, materiële belangen na te streven. Door direct activatie van het persoonlijke en sociale zelf te meten na het ervaren van (on)rechtvaardigheid, toetst het huidige onderzoek slechts de relativiteit van deze veronderstelling. Verder laat het huidige onderzoek zien dat moderne sociaal-psychologische onderzoeksmethodologie waardevol is om het proces van het ervaren van (on)rechtvaardigheid te bestuderen.

Literatuur

Bos, K. van den (1999). What are we talking about when we talk about no-voice procedures? On the psychology of the fair outcome effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 560-577.

Brewer, M.B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475-482.

De Cremer, D. & Tyler, T.R. (in druk). Managing group behavior: The interplay between procedural justice, sense of self, and cooperation. *Advances in Experimental Social Psychology*.

Dijksterhuis, A. & Knippenberg, A. van (2000). Behavioral indecision: Effects of self-focus on automatic behavior. *Social Cognition*, 18, 55-74.

Miedema, J., Bos, K. van den, Vermunt, R. & Zwenk, F. (2004). *On the origins of why fairness matters: The self*. Manuscript ter publicatie aangeboden.

Stapel, D.A., & Koomen, W. (2001). I, we, and the effects of others on me: How self-construal level moderates social comparison effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 766-781.

Tyler, T.R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. In M.P. Zanna (Red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 115-191). San Diego, CA: Academic Press.

Tyler, T.R., Boeckmann, R.J., Smith, H.J., & Huo, Y.J. (1997). *Social justice in a diverse society*. Boulder, CO: Westview.